

ДОШКІЛЬНА ОСВІТА

УДК 316.61:502:005.336.2-043.83:502/504:373.2.011.3-053.4

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.14568060>

Позитивне ставлення до природи як результат формування природничо-екологічної компетентності у дітей дошкільного віку

Іванова Вікторія Вікторівна

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та спеціальної освіти Мукачівського державного університету, 89600, вул. Ужгородська 26, м. Мукачево, Закарпатська обл., Україна, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3954-9407>

Атросенко Тетяна Олександрівна

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту Мукачівського державного університету, 89600, вул. Ужгородська 26, м. Мукачево, Закарпатська обл., Україна, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4595-1662>

Прийнято: 18.12.2024 | Опубліковано: 29.12.2024

***Анотація.** Мета статті полягає в обґрунтуванні позитивного ставлення до природи як результату формування природничо-екологічної компетентності у дітей дошкільного віку та конкретизується у завданнях наукового пошуку: проаналізувати сучасні підходи до екологічної освіти та виховання дітей дошкільного віку; схарактеризувати феномен природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку та позитивного ставлення до природи; довести, що позитивне ставлення до природи є результатом сформованості природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку. Для розв'язання поставлених завдань використано **методи:** аналіз, синтез,*

узагальнення та систематизація науково-педагогічної, методичної літератури з проблеми дослідження, що вможливило уточнення ключових понять та формулювання власного розуміння досліджуваних термінів. Основні результати свідчать про вагомість позитивного ставлення дитини дошкільного до природи, яке є бажаним результатом процесу формування природничо-екологічної компетентності. На основі вивчення наукових джерел представлено власне розуміння понять «природничо-екологічна компетентність дитини дошкільного віку» та «позитивне ставлення дитини дошкільного віку до природи». Природничо-екологічну компетентність дитини дошкільного віку визначено як інтегровану якість особистості, що визначає здатність будувати гармонійні відносини з природою, в основі яких – ціннісне ставлення до неї, використовувати набуті екологічні знання, уміння і навички які сприяють природодоцільній поведінці, дбайливому ставленню до навколишнього світу. Позитивне ставлення дитини дошкільного віку до природи протрактовано як емоційну прихильність до навколишнього світу, довілля, розуміння значення природи у житті людей та бажання зберегти її багатства. У **висновках** констатовано, що вітчизняні наукові студії приділяють належу увагу досліджуваній проблемі, актуальність якої посилюється гострими викликами сьогодення. Акцентовано увагу на тому, що позитивне ставлення дитини до природи є прямим наслідком сформованості природничо-екологічної компетентності. Цей процес є надзвичайно вагомим для становлення гармонійної особистості, здатної цінувати і берегти навколишній світ.

Ключові слова: діти дошкільного віку, природне довілля, компетентність, природничо-екологічна компетентність дитини дошкільного віку, позитивне ставлення дитини дошкільного віку до природи, екологічне виховання.

The positive attitude to nature as a result of the formation of natural and ecological competence in preschoolers

Viktoriya Ivanova

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Preschool and Special Education, Mukachevo State University, 89600, 26 Uzhhorodska St., Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3954-9407>

Tatiana Atroshchenko

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogy of Preschool, Primary Education and Educational Management Mukachevo State University, 89600, 26 Uzhhorodska St., Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4595-1662>

Abstract. *The purpose of the article is to substantiate a positive attitude to nature as a result of the formation of natural and environmental competence in children of preschool age and is specified in the tasks of scientific research: to analyze modern approaches to environmental education and upbringing of preschoolers; to characterize the phenomenon of natural and environmental competence of preschoolers and positive attitude to nature; to prove that a positive attitude to nature is the result of the formation of natural and environmental competence of children of preschool age. To solve the tasks, we have used the following methods: analysis, synthesis, generalization and systematization of scientific, pedagogical and methodological literature on the research problem, which made it possible to clarify key concepts and formulate our own understanding of the terms under research. The main results indicate the importance of a preschool child's positive attitude to nature, which is a desirable result of the process of forming natural and environmental competence. Based on the study of scientific sources, the authors have presented their*

own understanding of the concepts of “preschool child's natural and environmental competence” and “positive attitude of a preschool child to nature”. The natural and ecological competence of a preschool child is defined as an integrated quality of a personality that determines the ability to build harmonious relations with nature, based on a value attitude towards it, to use the acquired ecological knowledge, skills and abilities that contribute to environmentally sound behavior, careful attitude towards the world around us. The positive attitude of a preschool child to nature has been interpreted as an emotional attachment to the world around him or her, the environment, understanding of the importance of nature in people's lives and the desire to preserve its wealth. **The conclusions** state that national scientific research pays due attention to the problem under study, the relevance of which is enhanced by the acute challenges of our time. It has been emphasized that a child's positive attitude to nature is a direct consequence of the formation of natural and environmental competence. This process is extremely important for the formation of a harmonious personality capable of appreciating and protecting the world around them.

Key words: children of preschool age, natural environment, competence, natural and ecological competence of a preschooler, positive attitude of a preschooler to nature, environmental education.

Постановка проблеми. Ми повністю солідарні з О.Сватко, яка акцентує увагу на необхідності екологічного виховання, що пояснюється «світовою екологічною кризою, причина якої криється у нераціональній та незбалансованій діяльності людини у довкіллі, а вихід з цієї кризи, попередження екологічної катастрофи можливий лише за умови екологічного виховання, спрямованого на формування дітей елементів наукового пізнання природи, моральних переконань і практичних навичок, певної орієнтації й активної життєвої позиції в галузі охорони природи, раціонального використання та відтворення природних ресурсів» [16, с.15]. У свою чергу, С.Іванчук акцентує увагу на тому, що «сучасна ситуація у сфері дошкільної освіти у зв'язку з урахуванням динамічних

характеристик розвитку суспільства потребує дослідження теоретико-методологічних і практичних засад виховання у дітей та педагогів екоцентричної поведінки, зумовленої необхідністю збереження та відтворення природного та суспільного оточення, переходу від звичайної трансляції екологічного знання до ціннісної та відповідальної еколого-освітньої діяльності» [4, с.54].

Період дошкільного дитинства є надзвичайно цінним, оскільки уможлиблює, на думку О.Сватко, розуміння «розвитку особистості дитини дошкільного віку як основного ресурсу, що зумовлює поступальний рух суспільства, а дошкільну освіту – як первинну ланку, що покликана гнучко реагувати на сучасні соціокультурні запити, допомагати дитині реалізувати свої потенційні можливості, сприяти набуттю нею життєвого соціального досвіду» [16, с.15]. Відповідно, переконані, що дошкільний вік є надзвичайно сенситивним для набуття екологічних знань, досвіду природодоцільної поведінки, формування природничо-екологічної компетентності, результатом якої вважаємо позитивне ставлення до природи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав постійний інтерес науковців і практиків до досліджуваної проблеми. Так, у підручнику «Ознайомлення з природою та основи проєкологічної освіти дітей дошкільного віку» Н.Лисенко та співавтори подають концептуально нові підходи до формування у дітей дошкільного віку основ екологічної свідомості, наголошуючи на тому, що «відповідальне ставлення до довкілля повинне посісти чільне місце у системі індивідуальних цінностей особистості, що першооснови відповідальності за скоєні вчинки, практичні вміння та навички природоохоронної діяльності треба закладати у дошкільному віці» [9, с.18]. А.Мартін у дисертації «Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX – початок XXI століття)» доводить, що «основи світогляду особистості закладаються в дошкільному та молодшому шкільному дитинстві, тому ознайомлення дітей із природою та виховання відповідального ставлення до неї саме в цьому віці має

велике значення і є невід'ємним складником освітнього процесу в закладі дошкільної освіти та в початковій школі» [10].

С.Іванчук у праці «Екологічне виховання дошкільників у контексті його актуальних дефініцій» наголошує на тому, що «аналіз різних підходів до дослідження сутності екологічної освіти й екологічного виховання доводить, що їх еволюція відбувається у контексті поглиблення й уточнення уявлень про сутнісні характеристики, визнання системоутворювальної ролі екологічного виховання в умовах сталого розвитку суспільства шляхом гуманітаризації природознавчого знання й акцентування на вчинковому складнику екологічно вихованої особистості» [4]. С. Репета та Н. Джура, розглядаючи особливості екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти наголошують на його вагомості і представляють найбільш ефективні методи і засоби його здійснення [14].

Досліджуючи екологізацію розвивального середовища в сучасному закладі дошкільної освіти та вимоги до його облаштування О. Сватко закликає до «пошуку дієвих шляхів, які б забезпечили гармонізацію внутрішнього і зовнішнього світу дитини, сприяли природодоцільному її розвитку, навчанню й вихованню» [16]. Одним із вагомих шляхів авторка називає «створення освітнього середовища, що максимально наближує освітній процес до інтересів і запитів дитини, відповідає її психо-фізіологічним і духовним потребам, є екологічним для неї» [16].

Т.Атрощенко, О.Попович та Д.Коврей, обґрунтовуючи теоретичні підходи до змістової характеристики природничо-екологічної компетентності дітей як ключової компетентності для сучасної дошкільної освіти доводять, що «дошкільний вік є найбільш сенситивним періодом для виховання природодоцільної поведінки, бережливого, ціннісного ставлення до природи та на цій основі – формування природничо-екологічної компетентності» [1]. На вагомості формування природничо-екологічної компетентності у дітей старшого дошкільного віку наголошують А.Іскрижицька та О.Сорочинська, а провідним

засобом виокремлюють ігрові технології [5]. Г.Чорна та Г.Скірко, досліджуючи екологічну компетентність дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності в природі, критеріями її сформованості виокремлюють емоційний, практичний та когнітивний [19]. У своїй праці, що стосується методики формування екологічної культури дошкільників у координатах сучасних освітніх ідей Л.Казанцева більше зупиняється на характеристиці груп почуттів та чинників формування екологічної культури [6].

У межах нашого дослідження актуальними є напрацювання Д.Савицької та О.Сорочинської в яких констатовано, що у ЗДО для формування основ екологічної культури дошкільників найважливішими напрямками є розвиток у дітей емоційно-ціннісного ставлення до природи, яке ґрунтується на усвідомленні її самоцінності, формування інтересу до спілкування з природою та її пізнання [15].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз вітчизняних наукових студій показав, що проблема екологічної освіти та виховання підростаючого покоління є надвагомою в умовах сучасних викликів. Більшість проаналізованих досліджень зосереджуються саме на різних аспектах вищезазначеної проблеми, розкривають особливості формування природничо-екологічної компетентності, проте не досліджують феномену позитивного ставлення до природи як результату формування природничо-екологічної компетентності у дітей дошкільного віку. Внесок цієї роботи полягає в тому, щоб привернути увагу науковців до досліджуваної проблеми і представити авторське трактування дефініцій «природничо-екологічна компетентність дитини дошкільного віку» та «позитивне ставлення дітей до природи».

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – обґрунтувати позитивне ставлення до природи як результат формування природничо-екологічної компетентності у дітей дошкільного віку.

Завдання статті:

1. Проаналізувати сучасні підходи до екологічної освіти та виховання дітей дошкільного віку.
2. Схарактеризувати феномен природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку та позитивного ставлення до природи.
3. Довести, що позитивне ставлення до природи є результатом сформованості природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Погоджуємося з С.Іванчук, що проблема екологічної освіти й екологічного виховання дітей дошкільного віку є «актуальним напрямом у дошкільній педагогіці, який спочатку розгортався у контексті визначення обсягу природознавчих знань та особливостей їх формування на етапі дошкільного дитинства, а надалі – у контексті пошуку й експериментального обґрунтування адекватного змісту, найбільш оптимальних умов, засобів, методів і прийомів виховання мотиваційно-ціннісного та діяльнісного ставлення до природи й оточення» [4, с.55]. Сьогодні актуальність і вагомість цієї проблеми посилюється через низку причин, з якими стикається усе людство – глобальна екологічна криза (зміна клімату, забруднення довкілля, виснаження природних ресурсів та ін.); зменшення прямого контакту дітей з природою, що негативно впливає на формування екологічної свідомості; недостатнє залучення дітей дошкільного віку до пізнання природи, природоохоронної діяльності, що утруднює розуміння взаємозв'язку людини і природи тощо. Відповідно, перед дошкільною освітою постає непросте завдання – виховати покоління, здатне жити в гармонії з природою, ставитись до неї як найвищої цінності, зберігаючи її ресурси.

Проаналізуємо найбільш актуальні для нашого дослідження трактування дефініції «екологічне виховання». Так, згідно із Концепцією екологічної освіти України, екологічне виховання – це «формування системи поглядів, переконань, які базуються на загальнолюдських нормах і законах розвитку природи, сприяння тісному взаємозв'язку майбутніх громадян із вирішенням конкретних

екологічних проблем, цілеспрямоване систематичне засвоєння учнями знань про взаємодію людини та природи» [8, с. 3]. М.Мусієнко трактує поняття «екологічне виховання» як «формування в людини свідомого сприйняття довкілля, почуття особистої відповідальності за діяльність, що так чи інакше пов'язана з перетворенням навколишнього природного середовища, упевненості в необхідності дбайливого ставлення до природи, розумного використання її багатств [12, с.119].

С.Іванчук на основі аналізу наукових праць зазначає, що: «екологічне виховання дітей дошкільного віку поєднує три взаємозумовлені процеси – освіта, виховання та розвиток, спрямовані на формування екологічної культури особистості, практичного та духовного досвіду взаємодії з природою, її збереження та відтворення; у роз'ясненні сутнісних ознак екологічного виховання слід акцентувати увагу на емоційно-ціннісних, інтелектуальних, активних і практичних компонентах; метою екологічного виховання дошкільників є формування початків екологічної культури, розвиток таких її складників, як екологічна свідомість, екологічне мислення й екологічна діяльність» [4, с.56]. Авторка представляє зміст екологічного виховання через сукупність компонентів: «пізнавального (знання про природу і життя, природні об'єкти, явища, екосистеми, місце та роль людини у природі, взаємодія природи та соціуму, способи пізнання природи; ціннісного – екологічно ціннісні орієнтації (гармонія, благодійність, здоровий глузд, моральні цінності, краса, відповідальність тощо); діяльнісного – орієнтація і психологічна готовність особистості до екологічних практик (трудова діяльність, ігрова діяльність, експериментування, природоохоронна діяльність, природодоцільна діяльність)» [4, с.56].

Як вважає Т.Бастракова, в умовах ЗДО вагомо реалізовувати наступні завдання екологічного виховання: виховання гуманістичного ставлення до природного довкілля та явищ природи; розвиток відповідної системи екологічних знань та уявлень про явища природи; формування навичок бачити

та визначати красу в природі; 4) розвиток бажань і вмінь милуватися красою природи, помічати її у всіх речах [2, с. 24–27].

Ураховуючи вагомість компетентнісного підходу в дошкільній освіті, у Базовому компоненті дошкільної освіти (освітній напрям «Дитина в природному довкіллі») визначено одну із надвагомих ключових компетентностей дитини-дошкільника – природничо-екологічну компетентність – «здатність дитини до доцільної поведінки в різних життєвих ситуаціях, що ґрунтується на емоційно-ціннісному ставленні до природи, знаннях її законів та формується у просторі пізнавальної, дослідницької, трудової, ігрової діяльності» [13]. Відповідно, емоційно-ціннісне ставлення дитини-дошкільника полягає у: виявленні інтересу до пізнання природи рідного краю, близького оточення, своєї держави України, цікавості до об'єктів і явищ планети Земля і видимих об'єктів Космосу; емоційній реакції на природне довкілля; демонстрації поваги до різних форм життя; позитивній реакції на ситуації взаємодії з різними об'єктами природи; виявленні інтересу і готовності до діяльності, що забезпечує пізнання природи і формування навичок доцільної поведінки [13].

Природничо-екологічна компетентність визначається А.Іскрижицькою та О.Сорочинською як «важлива складова частини культури поведінки; здатність дошкільників проявляти себе в різних життєвих ситуаціях, які пов'язані зі ставленням до навколишнього середовища, до живих організмів, до законів природи» [5]. Погоджуємося з авторами, що ефективність процесу формування природничо-екологічної компетентності можливе за рахунок спеціальних умов, серед яких: «накопичення чуттєвого досвіду. Важливо викликати позитивні емоції, активізувати всі чуттєві аналізатори у дошкільників під час прогулянок, екскурсій, відвідування музеїв природи, милуванням ділянкою дитячого садка, різних пейзажів, тобто через усе те, що пробуджує у дітей відчуття краси, формує естетичний розвиток; залучення дітей до діяльності в процесі пізнання природного довкілля. Отримані знання діти повинні обов'язково закріплювати не тільки під час занять, але і під час режимних моментів. Це, на думку авторів,

можуть бути різні дидактичні ігри екологічного змісту, проведення дослідів, спостережень, праця в природі, створення якогось спільного проєкту; стимулювання дитячої творчості засобами еколого-розвивального середовища (бесіда, мистецькі зустрічі, театралізовані свята, ігри-подорожі, квести на природничу тематику)» [5].

На основі вищезазначеного, природничо-екологічну компетентність дитини дошкільного віку трактуємо як інтегровану якість особистості, що визначає здатність будувати гармонійні відносини з природою, в основі яких – ціннісне ставлення до неї, використовувати набуті екологічні знання, уміння і навички які сприяють природодоцільній поведінці, дбайливому ставленню до навколишнього світу.

Як результат процесу формування природничо-екологічної компетентності прагнемо отримати позитивне ставлення дитини-дошкільника до природи. Пояснимо це більш детально.

Тлумачний словник української мови дефініцію «ставлення» трактує як «той або інший характер поводження з ким-, чим-небудь» [17]. К.Федченко стверджує, що ставлення – це «свідома схильність діяти послідовно стосовно певного предмета, спираючись на думки й відчуття, що є результатом оцінки знань про предмет» [18]. Прожити ставлення – це, на думку І.Карабаєвої, означає «відчути, усвідомити, сприйняти в дії зв'язок свого «Я» та об'єкту дійсності», а встановити ставлення – означає «прийняти, зрозуміти, оцінити цей зв'язок, усвідомлюючи особистісний сенс для життя «Я»» [7].

Н.Мирончук зазначає, що «закріплене у поведінці людини звичне ставлення, яке характеризується стійкістю дій людини у будь-яких умовах, є особистісною якістю, педагогічний підхід до виховання якої передбачає формування в суб'єктів виховання потреби у виробленні тієї чи іншої якості; включення їх в активну пізнавальну діяльність із оволодіння знаннями про сутність, способи прояву явища, яке формується, і вироблення відповідних почуттів, поглядів, переконань; практичне формування умінь, навичок, звичок

поведінки; розвиток здібностей до прояву вольових зусиль щодо дотримання норм поведінки» [11]. Погоджуємося з авторкою, що саме сформовані у людини цінності лежать в основі ставлень [11].

Цінною для нашого дослідження є думка Г.Беленької та співавторів, згідно з якою «екологічні уявлення, зокрема уявлення про зв'язки й залежності в природі та цілісність природи, є підґрунтям для формування в дітей ціннісного ставлення до природи та екологічно доцільної поведінки» [3, с.17]. Науковці переконані у можливості називати ставлення «основним результатом і показником сформованості знань», оскільки «воно змінює поведінку людини в довкіллі, впливає на стабільність екологічно доцільної діяльності дитини у природі як такої, що не порушує рівноваги у природному середовищі» [3, с.17]. Погоджуємося, що саме почуттєва сфера є ланкою, яка пов'язує екологічні уявленнями дитини та її поведінку в природі, надаючи усвідомленості та екологічної доцільності [там само, с.17]. Позитивне емоційно-ціннісне ставлення характеризується, на думку Г.Беленької, Т.Науменко та О.Половіної, «отриманням задоволення від спілкування з природою, емоційним сприйняттям природних об'єктів та явищ, бажанням і потребою зберегти природне довкілля, усвідомленням цінності природи для життя людини, її самоцінності. Таке ставлення формується за умови наявності екологічних уявлень та мотивує екологічно доцільну поведінку дітей у природі» [3, с.18]. Підтримуємо думку щодо можливості формування позитивного емоційного ставлення дитини до природи тільки за умови безпосереднього спілкування з природними об'єктами й базованості на отриманні уявлень про них. Саме таке ставлення призводить до «виникнення інтересу й усвідомлення цінності, незвичайності, унікальності кожного з об'єктів природи» [3, с.19].

Відтак, позитивне ставлення дитини дошкільного віку до природи розуміємо як емоційну прихильність до навколишнього світу, довкілля, розуміння значення природи у житті людей та бажання зберегти її багатства. Це

цілісна система цінностей, яка формується з раннього дитинства і впливає на подальше життя людини в природному довкіллі.

Висновки. Отже, у статті проаналізовано сучасні підходи до екологічної освіти та виховання дітей дошкільного віку. Констатуємо, що вітчизняні наукові студії приділяють належу увагу досліджуваній проблемі, актуальність якої посилюється гострими викликами сьогодення. Представлено характеристику науковцями і практиками феномену природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку та позитивного ставлення до природи і, на цій основі, – власне розуміння досліджуваних понять. Переконані, що позитивне ставлення дитини до природи є прямим наслідком сформованості її природничо-природничо-екологічної компетентності. Цей процес є надзвичайно вагомим для становлення гармонійної особистості, здатної цінувати і берегти навколишній світ.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у виокремленні та обґрунтуванні педагогічних умов формування природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку.

Список використаних джерел

1. Атрощенко Т.О., Попович О.М., Коврей Д.Й. Теоретичні підходи до змістової характеристики природничо-екологічної компетентності дітей як ключової компетентності для сучасної дошкільної освіти. *Інноваційна педагогіка*, 2024. Вип. 71. Том 2. С.140-144.
2. Бастрова Т. О. Сучасні проблеми екологічного виховання дошкільників. *Дошкільна освіта у сучасному соціокультурному просторі* : зб. наук. праць. 2019. Вип. 3. С. 24–27.
3. Беленька Г.В., Науменко Т.С., Половіна О.В. Дошкільнятам про світ природи: методичний посібник для вихователів дітей дошкільного віку. Київський університет імені Бориса Грінченка, 2013. 115 с.

4. Іванчук С.А. Екологічне виховання дошкільників у контексті його актуальних дефініцій. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 2020. № 70. Т. 2. С.54–58.
5. Іскрижицька А., Сорочинська О. Формування природничо-екологічної компетентності у дітей старшого дошкільного віку засобами ігрових технологій. *Інноваційні процеси в дошкільній освіті: теорія, практика, перспективи*: зб. наукових праць: в 2-х ч., 2022. С. 128–132.
6. Казанцева Л.І. Питання методики формування екологічної культури дітей дошкільного віку в координатах сучасних освітніх ідей. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського*. Випуск 3 (128). Одеса, 2019. С.26–32.
7. Карабаєва І. Вивчення ставлення дітей старшого дошкільного віку до навколишнього світу. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/4633/2/Документ_Microsoft_Office_Word.Pdf
8. Концепція екологічної освіти України. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2002. № 7. С. 3–23.
9. Лисенко Н. В., Мацук Л. О., Лисенко О. М. Ознайомлення з природою та основи проєкологічної освіти дітей дошкільного віку: підручник / За заг. ред. Н.Лисенко. Київ : Видавничий Дім «Сдovo». 2019. 336 с.
10. Мартін А.М. Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX – початок ХХІ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Кропивницький, 2024. 43 с.
11. Мирончук Н.М. Ціннісне ставлення до себе та інших як основа життєвого самоздійснення особистості. *Формування особистості в освітньо-виховному середовищі навчального закладу : проблеми і пошуки : збірник наукових праць*. Житомир: ФОП Левковець, 2015. Випуск 2. С. 82–85.

12. Мусієнко М.М. та ін. Екологія: тлумачний словник. Київ : Либідь, 2004. 376 с.
13. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція. Наказ МОН України № 33 від 12.01.2021. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
14. Репета С.Р., Джура Н.М. Екологічне виховання дітей старшого дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти. *Інноваційна педагогіка*, 2022. Випуск 50. Том 1. С.199–203.
15. Савицька Д. О., Сорочинська О. А. Формування основ екологічної культури в дітей віку в умовах закладу дошкільної освіти. *Сучасні тенденції та концептуальні шляхи розвитку освіти і педагогіки [зб. науку пр.]*: матеріали III міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 2021. С. 8–15.
16. Сватко О.В. Екологізація розвивального середовища в сучасному закладі дошкільної освіти та вимоги до його облаштування. *Класичні та інноваційні підходи у роботі вихователя сучасного закладу дошкільної освіти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Бердянськ, Україна, 21 липня 2020 року)*. Бердянськ : Центр прогресивної освіти «Генезум», 2020. С.15–19.
17. Тлумачний словник української мови. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=ставлення>
18. Федченко К. Сутність і структура поняття «ціннісне ставлення до здоров'я у студентів університетів наук про життя та навколишнє середовище». *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2020. № 10 (104). С.280–289.
19. Чорна Г. В., Скірко Г. З. Формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності в природі. *Інноваційна педагогіка*, 2021. Вип. 31. Т. 2. С. 163–169.